

УДК 378:159.922:343.83

DOI 10.32755/sjeducation.2022.02.164

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПЕРСОНАЛУ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ

Паскевська Юлія Анатоліївна, кандидат психологічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
(43025, Україна, м. Луцьк, просп. Волі, 13, e-mail: jarzpr@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-9944-8555

Стаття присвячена аналізу підходів до визначення критеріїв та показників психічного здоров'я. Актуальність дослідження обумовлена значенням феномену психічного здоров'я для здійснення фахівцями успішної професійної діяльності в пенітенціарній системі.

Запропоновано визначення, що рівень психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ буде залежати від того, наскільки у них розвинені психічні функції, наскільки швидко вони реагують на зміни (емоційно, думками, діями), які психологічні особливості мають та які стосунки складаються з різними соціальними групами. Психічне здоров'я забезпечує відповідний віку рівень адаптації до змін навколишнього середовища та виявляється через адекватність поведінкових проявів. У статті представлено підходи щодо структурування критеріїв психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ відповідно до прояву психічного: психічні стани, процеси, властивості з урахуванням специфіки умов здійснення професійної діяльності.

Висвітлено важливі критерії психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ: вміння діяти в ситуації невизначеності, мати розвинену стресостійкість, резильєнтність, критичне ставлення, здатність планувати, самоконтроль, здатність до тривалого збереження активності в екстремальних ситуаціях, психічна рівновага, потреба в кар'єрному саморозвитку.

Здійснено акцент на застосуванні системи оцінки психічного здоров'я, що забезпечить своєчасне виявлення особливостей розвитку персоналу пенітенціарної системи, а також дозволить у контексті програми психогігієни й психопрофілактики визначити та нейтралізувати чинники, які спричиняють дезадаптацію, деформацію потребово-мотиваційної сфери, гальмують процеси особистісного та професійного розвитку.

Ключові слова: психічне здоров'я, персонал пенітенціарних установ, критерії психічного здоров'я, професійна діяльність, психічні процеси, психічні стани, психічні властивості, психопрофілактика.

APPROACHES TO DETERMINING THE INDICATORS OF MENTAL HEALTH OF PERSONNEL OF PENITENTIARY INSTITUTIONS

Paskevskya Yuliia, PhD in Psychology, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,

(13 Voli Avenue, Lutsk, 43025, Ukraine, e-mail: japzp@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-9944-8555

The article is devoted to the analysis of approaches to determining criteria and indicators of the mental health. It is noted that the relevance of the research is determined by the importance of the phenomenon of the mental health for successful professional activity by personnel in the penitentiary system.

A definition is proposed that the level of the mental health of the personnel of penitentiary institutions will depend on how developed their mental functions are, how quickly they react to changes (emotionally, thoughts, actions), what psychological features they have and what kind of relationships they have with different social groups. Mental health provides an age-appropriate level of adaptation to changes in the surrounding environment and is manifested through the adequacy of behavioral manifestations.

The article presents approaches to structuring the criteria for mental health of the personnel of penitentiary institutions in accordance with the manifestation of the mental: mental states, processes, properties, taking into account the specifics of the conditions of professional activity.

Important criteria for the mental health of the personnel of penitentiary institutions are highlighted: the ability to act in a situation of uncertainty, having developed stress resistance, resilience, critical attitude, the ability to plan, self-control, the ability to maintain activity for a long time in extreme situations, mental balance, the need for career self-development.

Emphasis has been placed on the application of the mental health assessment system, which will ensure the timely identification of the peculiarities of the development of the penitentiary system personnel, as well as allow, in the context of the psychohygiene and psychoprevention program, to identify and neutralize the factors that cause maladaptation, deformation of the need-motivation sphere, and inhibit the processes of personal and professional development.

Key words: *mental health, personnel of penitentiary institutions, criteria of the mental health, professional activity, mental processes, mental states, mental properties, psychoprevention.*

Постановка проблеми. У сучасному світі проблема психічного здоров'я набуває міждисциплінарного характеру. Українське законодавство не містить положень, які стосуються сфери психічного здоров'я та визначають психічне здоров'я як окрему сферу регулювання. Станом на 2022 рік функціонує Закон України «Про психіатричну допомогу», який вважають профільним і для питань психічного здоров'я [1]. Українське законодавство також не містить визначення поняття «психічне здоров'я». Вважаємо за доцільне запозичити визначення психічного здоров'я, опубліковане Всесвітньою організацією охорони здоров'я. Психічне здоров'я – це стан благополуччя, коли кожна людина мо-

же реалізувати власний потенціал, впоратися з життєвими стресами, продуктивно й плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти [2; 3].

ВООЗ наголошує, що важливим для детермінанта психічного здоров'я є використання психосоціальної моделі психічного здоров'я. Біопсихосоціальна модель розроблена кілька десятиліть тому науковцями Джорджем Енгелем та Джоном Романо й полягає в поєднанні біологічних, психологічних і соціальних чинників у їхній взаємодії з уявленням про здоров'я людини, причини захворювань та надання медичної допомоги. Цей підхід зосереджений на комплексності чинників, що впливають на добробут людини, на противагу біомедичній моделі, яка акцентує лише на медичних показниках [4]. Психосоціальний підхід надає значної уваги пережитому досвіду людей, психічним переживанням і визнає їх експертами у власному житті.

Ми також дотримуємось позиції щодо взаємозв'язку психічного здоров'я та прав людини. Взаємозв'язок психічного здоров'я та прав людини є складним і взаємовигідним. Порушення прав людини можуть негативно вплинути на психічне здоров'я. І навпаки: повага до прав людини може покращити психічне здоров'я.

Актуальність дослідження обумовлена значенням феномену психічного здоров'я для здійснення фахівцями успішної професійної діяльності в пенітенціарній системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз результатів наукових досліджень стосовно психічного здоров'я особистості дозволяє стверджувати, що зацікавленість цією проблемою досить велика. Проте існують тільки одиничні роботи, предметом яких є психічне здоров'я персоналу пенітенціарних установ. Однак кожна з цих робіт також має свою вузьку спрямованість. У науковому просторі формуються уявлення про багаторівневість психічного та психологічного здоров'я [5]. Як свідчить аналіз літературних джерел, предметна сфера психічного здоров'я професіоналів екстремального профілю відображена в низці наукових праць (В. Г. Кохан [6], М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк [7], С. Д. Максименко [8], Є. М. Потапчук [9], Н. О. Світлична [10], О. В. Тімченко [11] та ін.).

Ефективність діяльності в особливих умовах, зокрема в пенітенціарній системі, зумовлює підвищення вимог до особистіс-

них та професійних якостей фахівців, які нею займаються. Насамперед ці вимоги стосуються їхнього здоров'я – фізичного і психічного. Оскільки об'єктом наших наукових інтересів є саме психічне здоров'я персоналу пенітенціарних установ, то існує необхідність у виявленні й обґрунтуванні показників їхнього психічного здоров'я.

Мета статті – теоретичний аналіз підходів до визначення критеріїв та показників психічного здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Вивчення зазначеної проблеми свідчить про те, що зацікавленість проблемою визначення критеріїв і показників психічного здоров'я професіоналів була в різні роки досить великою та перебуває в центрі уваги не лише медичних працівників, а й філософів, педагогів, психологів та інших дослідників. Проте, незважаючи на актуальність, ця проблема залишається ще недостатньо теоретично й методично розробленою. Щоб виявити показники психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ, спробуємо проаналізувати погляди тих науковців, які намагалися комплексно оцінювати психічне здоров'я, визначаючи найбільш характерні для нього ознаки, критерії та прояви.

Основна функція психічного здоров'я, на думку науковців, – це підтримка активного динамічного балансу між людиною та навколишнім середовищем у ситуаціях, які потребують мобілізації ресурсів особистості [12, с. 12].

Ґрунтовність дослідження психічного здоров'я детермінується необхідністю виокремлення категорії якості. Якість психічного здоров'я являє собою індивідуальну властивість особистості забезпечувати власну процесуальну цілісність, адекватну внутрішній природі, у взаємодії людини з власною самістю та навколишнім середовищем. Оцінювання якості психічного здоров'я охоплює:

- індивідуальність;
- сенс життєдіяльності – самосвідомість, альтруїстичність, духовність, особисті домагання, мислення, самоздійснення;
- активність – пізнавальну, пошукову, соціальну, надсистемну, творчу, проєктивну, сенсорну, психомоторну;

– саморегуляцію – пластичність, ритмічне регулювання, емоційно-вольові процеси, самооцінку, діяльність і поведінку, особистісну цілісність, психічний тонус і настрої [13, с. 69].

Зауважимо, що виявлення показників психічного здоров'я особистості є важливим і складним завданням, оскільки потребує враховувати великий комплекс особистісних характеристик індивіда: від особливостей протікання пізнавальних процесів до вияву психічних властивостей та ін. Разом з тим численні соціально-психологічні чинники впливають на їхній прояв та зміст. Крім цього, необхідно звернути увагу на вимоги до таких показників, що висуває специфіка професійної діяльності. Зокрема, це стосується відбору персоналу для роботи в складних та екстремальних ситуаціях.

У термінологічному словнику з екстремальної та кризової психології критеріями психічного здоров'я визначено: відповідність суб'єктивних образів відображенням об'єктам дійсності й характеру реакції – зовнішнім подразникам, значенню життєвих подій; адекватному віковій рівню зрілості емоційно-вольової і пізнавальної сфер особистості; адаптивність у мікросоціальних відносинах; здатність керування поведінкою, розумного планування життєвої мети і підтримки активності в їхньому досягненні [11].

Українські вчені серед критеріїв психічного здоров'я виділяють: оптимізм, зосередженість, урівноваженість, моральність, адекватний рівень домагань, почуття обов'язку, впевненість у собі, невразливість (уміння звільнитися від прихованих образ), відсутність ліні, незалежність, безпосередність (природність), відповідальність, почуття гумору, доброзичливість, толерантність, самоповага, самоконтроль [14, с. 20].

Надаючи характеристику аспектів ментального здоров'я працівників екстремального профілю, Н. В. Миргород вказує, що ознаками психічного здоров'я таких фахівців є здатність зберігати цілісність, стабільність емоційної та когнітивної сфер, а також працездатність в екстремальних умовах [15].

У контексті гуманістичного напрямку І. Н. Гурвіч пропонує використовувати такі критерії позитивного психічного здоров'я: аттїтуди до «Я»; зростання, розвиток та самоактуалізація особистості; інтеграція особистості, автономія; адекватність сприйняття реальності; майстерність і компетентність у ставленні до оточення [16, с. 58].

Ми поділяємо наукові доробки колективу дослідників на чолі з С. Д. Максименком, які виокремлюють такі критерії психічного здоров'я: розвиток різноманітних емоцій та почуттів, вміння контролювати й керувати ними, набуття навичок зменшення шкідливого впливу стресогенних чинників. Дослідники вказують, що психічно здоровим можна вважати військовослужбовця, який є морально зрілим, розумово розвинутим, психологічно врівноваженим, соціально адаптабельним, здатним освоїти військову спеціальність, адаптуватися до військової служби й перебороти специфічні для неї психофізичні навантаження [8].

Дослідниця Н. О. Світлична у своїх працях серед критеріїв психологічного здоров'я власне ризиконебезпечного профілю визначила: позитивну «Я-концепцію», володіння рефлексією, здатність до саморегуляції, відсутність схильності до адиктивної і девіантної поведінки; здатність до конструктивного спілкування з іншими людьми, відповідальність за своє життя; потреба в саморозвитку; задоволеність власним життям; усвідомлення себе психічно здоровою особистістю [10].

Продовжуючи розвідку, розглянемо науковий підхід, де, на нашу думку, досить системно розкриті критерії психічного здоров'я, а саме дослідження М. С. Корольчука, В. М. Крайнюк, А. Ф. Косенко, Т. І. Кочергіна [17]. Автори зазначають, що особливої уваги серед різних ознак заслуговує критерій психічної рівноваги. Завдяки цьому критерію можна визначити характер функціонування психічної сфери людини, зокрема пізнавальної, емоційної, вольової. Саме психічно здорова особистість, тобто врівноважена, характеризується такими проявами: відносна стійкість поведінки та адекватність її зовнішнім умовам; висока індивідуальна пристосованість організму до звичних коливань зовнішнього середовища; здатність підтримувати звичне комфортне самовідчуття, морфофункціональне збереження органів та систем [17, с. 11–13].

У науковій літературі також використовують підхід до визначення критеріїв психічного здоров'я вищезгаданих фахівців, який ґрунтується відповідно до прояву психічного: психічні стани, процеси, властивості [7; 8; 9 та ін.].

Науковці М. С. Корольчук та В. М. Крайнюк вказують на такі критерії [7]:

– властивості особистості (оптимізм, зосередженість, урівноваженість, етичність, адекватний рівень вимог, упевненість у собі, невразливість до образ, почуття обов'язку, працелюбство, відповідальність, незалежність, почуття гумору, самоповага, самоконтроль, доброзичливість, терпимість);

– психічні стани (емоційна стійкість, зрілість почуттів, володіння негативними емоціями (страх, гнів, жадоба, заздрість та ін.), вільний природний прояв почуттів та емоцій, здатність радіти, збереження звичного оптимального самопочуття);

– психічні процеси (максимальне наближення суб'єктивних образів до об'єктів дійсності; адекватне сприйняття самого себе; здатність до логічної обробки інформації; критичність мислення; креативність (здатність до творчості, вміння використовувати авторитет); знання себе; дисципліна розуму (управління думками);

– самоуправління (виражена цілеспрямованість (здобуття сенсу життя), воля, енергійність, самоконтроль, адекватна самооцінка, активність);

– соціальне здоров'я (адекватне сприйняття соціальної дійсності, інтерес до навколишнього світу, адаптація (рівновага) до фізичного та соціального середовища; спрямованість на суспільну справу, культура споживання, альтруїзм, емпатія, відповідальність перед іншими, безкорисливість, демократизм у поведінці).

Особливого значення науковці надають ступеню інтегрованості особистості (гармонія, урівноваженість, консолідованість, пріоритет гуманістичних цінностей, орієнтація на саморозвиток, збагачення своєї особистості) [7].

Цінними для системного аналізу феномену психічного здоров'я є погляди, представлені в наукових напрацюваннях Є. М. Потапчука, який вказує перелік ознак психічного здоров'я військовослужбовців: психічні процеси як здатність військовослужбовця динамічно відображати дійсність у різних формах психічних явищ (адекватність психічного відображення, здатність до логічної обробки інформації, критичність мислення, креативність та ін.); психічні стани як прояви тимчасових цілісних явищ у психіці військовослужбовця, що впливають на протікання його психічних процесів, прояви властивостей і поведінку (самовладання, володіння негативними емоціями, вільний

природний прояв почуттів та емоцій тощо) військовослужбовця; психічні властивості як прояви стійких психічних явищ, що істотно впливають на діяльність і поведінку військовослужбовця (оптимізм, зосередженість, урівноваженість, упевненість у собі, відповідальність, самоповага, адекватний рівень домагань та ін.); саморегуляція як формування військовослужбовцем своїх дій і поведінки відповідно до мети й завдань професійної діяльності та особистого життя; ставлення до шкідливих звичок як елементів поведінки, що можуть завдавати шкоду психічному здоров'ю, здійснення яких стало потребою [9].

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає сім критеріїв психічного здоров'я: 1) усвідомлення та відчуття цілісності свого фізичного та психічного Я; 2) постійність та ідентичність переживань в однотипних ситуаціях; 3) критичне ставлення до себе і своєї діяльності; 4) психічні реакції, що адекватні (відповідні) впливу середовища; 5) керування своєю поведінкою відповідно до встановлених норм, правил, законів; 6) людина здатна планувати певні події і процеси власної життєдіяльності та реалізувати їх; 7) здатність змінювати свою поведінку залежно від життєвих обставин [3].

Ці критерії впливають на рівень психічного здоров'я, що також залежить як від індивідуально-психологічних (особистісних), так і соціальних (суспільних) факторів. Крім того, людина весь час перебуває в соціумі, тож на психічне здоров'я впливають і соціальні фактори: сприятливі або несприятливі взаємини з іншими людьми, стресові умови роботи, ситуації насилля, будь-яка дискримінація тощо. Поведінка людини, що у своїй історії має епізоди фізичного насилля, беззаперечно буде відрізнятися від поведінки тієї, яка не мала такого досвіду.

Спираючись на вищезначені підходи, ми вважаємо, що рівень психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ буде залежати від того, наскільки в них розвинені психічні функції, наскільки швидко реагують на зміни (емоційно, думками, діями), які психологічні особливості мають та які стосунки складаються з різними соціальними групами.

Тому психічне здоров'я персоналу пенітенціарних установ – це відносно стійке відчуття себе як цілісної особистості, яка

адекватно реагує на вплив на неї середовища та має стійкі переживання в однотипних ситуаціях. Здатність планувати, управляти, критично оцінювати та змінювати свої реакції, діяльність і поведінку сприяє успішно виконувати професійні завдання, якщо фахівці, які переживають різноманітні емоції, можуть з ними впоратися і жити повноцінним життям. Застосування системи оцінки забезпечить своєчасне виявлення особливостей психічного здоров'я персоналу пенітенціарної системи, а також дозволить у контексті програми психогігієни й психопрофілактики визначити та нейтралізувати фактори, які спричиняють дезадаптацію, деформацію потребово-мотиваційної сфери, гальмують процеси особистісного та професійного розвитку.

Як бачимо, існує низка різноманітних підходів щодо індикаторів психічного здоров'я особистості, однак стосовно персоналу пенітенціарних установ у наукових джерелах цей аспект практично не відображено.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку. Ми здійснили спробу проаналізувати підходи й уточнити сукупність критеріїв психічного здоров'я працівників як однієї з інтегрованих характеристик особистості, що пов'язана з внутрішнім світом і забезпечує гармонійне залучення в соціум та орієнтацію на самореалізацію.

Розвиток компонентів психічного здоров'я потребує від фахівця досвіду прийняття себе, оволодіння навичками саморегуляції, зокрема передбачає сформованість вміння пристосовуватись як до сприятливих, так і до несприятливих умов та впливів, тобто здатність до адаптації в різних умовах і творчого перетворення соціального середовища.

Серед важливих індикаторів психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ варто визначити: вміння діяти в ситуації невизначеності, мати розвинену стресостійкість, резильєнтність, критичне ставлення, здатність планувати, самоконтроль, здатність до тривалого збереження активності в екстремальних ситуаціях, психічна рівновага, потреба в кар'єрному саморозвитку. Завдяки цьому можна визначити характер функціонування психічної сфери, зокрема пізнавальної, емоційної, вольової. У системному розумінні ми вбачаємо доцільним структурувати критерії психічного

здоров'я персоналу пенітенціарних установ відповідно до прояву психічного – психічні стани, процеси, властивості – з урахуванням специфіки умов здійснення професійної діяльності.

У перспективі дослідження значущим є забезпечення психічно здорового функціонування фахівця через організацію його життєдіяльності та професійного простору засобами навчання і психотехнологій, що сприятиме утворенню певного типу якості психічного здоров'я.

Список використаних джерел

1. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 15.08.2022).

2. Зміцнення психічного здоров'я: концепції, нові дані, практика : доповідь Всесвітньої організації охорони здоров'я, Департамент психічного здоров'я та токсикоманії у співпраці з Вікторіанським фондом зміцнення здоров'я і Університетом Мельбурн. ВООЗ. Женева, 2005.

3. World Health Organization. Mental health: strengthening our response. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-ourresponse> (дата звернення: 15.08.2022).

4. The Biopsychosocial Model: Interdisciplinarity in Science and Medicine, The University of Rochester Medical Center, 2004. Vol. 3, Issue 1, pp. 6–9. URL: https://sa.rochester.edu/jur/issues/fall2004/interview-ader_brown.pdf (дата звернення: 18.08.2022).

5. Братусь Б. С. Психологическое и нравственное пространство нормы. *Журнал практикующего психолога*. 1997. № 3. С. 6–15.

6. Кохан В. Г. Діяльність військового керівника по збереженню психічного здоров'я військовослужбовців : автореф дис... канд. психол. н.: 19.00.09 / Національна академія ПВУ ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2003. 18 с.

7. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах. Київ : Ніка-Центр, 2006. 580 с.

8. Військова психологія та педагогіка: інноваційний підхід : підручник: у 2 ч. Ч. 1. / за ред. С. Д. Максименка. Київ : НУОУ, 2012. 472 с.

9. Потапчук Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : монографія. Хмельницький, 2004. 322 с.

10. Світлична Н. О. Соціально-психологічні чинники збереження психологічного здоров'я працівників МНС : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.09 / Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2013. 18 с.

11. Екстремальна та кризова психологія : термінологічний словник / О. В. Тімченко та ін. Харків : ХНАДУ, НУЦЗУ. 2010. 291 с.

12. Аняньев В. А. Введение в психологию здоровья : учеб. пособ. Санкт-Петербург : Балтийская педагогическая академия, 1998. 148 с.

13. Болтівець С. І. Ефективне застосування заходів пропагування серед молоді психогігієнічного виховання в навчальних закладах (методичні рекомендації). *Практична психологія і соціальна робота*. 2010. № 12. С. 67–70.

14. Психологія здоров'я людини : навч. посіб. / за ред. І. Я. Коцан. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. 316 с.

15. Mirgorod N. V. Mental health professionals extreme profile. *Russian Journal of Education and Psychology*. 2018. Vol. 9. № 2-2. P. 154–161.

16. Психология здоровья : учеб. для вузов / под ред. Г. С. Никифорова. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 607 с.

17. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я : навч. посіб. / заг. ред. М. С. Корольчука. Київ : Фірма «ІНКОС», 2002. 272 с.

18. Актуальні проблеми психогігієни та психопрофілактики у військових частинах та підрозділах : методичний посібник для командирів, офіцерів виховної роботи та лікарів / М. Бондаренко, М. Вернодубов, А. Паламарь. Одеса : ВКФ ДРУК, 1998. 107 с.

References

1. Ukraine (2018), *On psychiatric care*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (accessed at 15 August 2022).

2. Department of Mental Health and Addiction in collaboration with the Victorian Health Promotion Foundation and the University of Melbourne (2005), *Promoting mental health: concepts, emerging evidence, practice: a report from the World Health Organization*, *World Health Organization*, Geneva.

3. World Health Organization, *Mental health: strengthening our response*, available at: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-ourresponse> (accessed at 15 August 2022).

4. The Biopsychosocial Model: Interdisciplinarity in Science and Medicine (2004), The University of Rochester Medical Center, Vol. 3, Issue 1, pp. 6–9, available at: <https://www.urmc.rochester.edu/medialibraries/urmcmedia/education/md/documents/biopsychosocialmodel-approach.pdf> (accessed at 18 August 2022).

5. Bratus, B. S. (1997), The psychological and moral space of norms, *Journal of a practicing psychologist*, Issue 3, pp. 6–15.

6. Kokhan, V. G. (2003), Activities of the military leader to preserve the mental health of military personnel: PhD thesis in Psychology, National Academy of State University named after B. Khmelnytskyi, Khmelnytskyi.

7. Korolchuk, M. S. and Krainiuk, V. M. (2006), Social and psychological support of activities in normal and extreme conditions, Nika Center, Kyiv.

8. Military psychology and pedagogy: an innovative approach (2012), manual: in 2 parts, Part 1 / in Maksymenko, S. D. and others (Ed). NUOU, Kyiv.

9. Potapchuk, Ye. M. (2004), Theory and practice of maintaining the mental health of military personnel: a monograph, Khmelnytskyi.

10. Svutlychna, N. O. (2013), Socio-psychological factors of maintaining the psychological health of employees of the Ministry of Emergency Situations: PhD thesis in Psychology, National University of Civil Defense of Ukraine.

11. Extreme and crisis psychology: terminological dictionary (2010) / in Timchenko, O. V. and others (Ed), KHNADU, Kharkiv.

12. Ananiev, V. A. (1998), Introduction to health psychology: textbook, Baltiiska pedagogikal Academy, St. Petersburg.

13. Boltivets, S. I. (2010), Effective application of measures to promote psychohygienic education among young people in educational institutions, *Practical psychology and social work*, № 12, pp. 67–70.

14. Psychology of human health: manual (2009), / Kotsan, I. Ia., Lozhkin, G. V., Mushkevych, M. I., in Kotsan, I. Ia. (Ed.), Publisher RVV “Tower”, Volyn national University named after Lesya Ukrainka, Lutsk.

15. Mirgorod, N. V. (2018), Mental health professionals extreme profile. *Russian Journal of Education and Psychology*, Vol. 9, № 2-2, pp. 154–161.

16. Health psychology: a textbook for universities (2003) / in Nikiforov H. S., St. Petersburg.

17. Korolchuk, M. S., Krainiuk, V. M., Kosenko, A. F. and Kotcherhina, T. I. (2002), Psychological support of mental and physical health: manual / in Korolchuk, M.S. (Ed.), Company «INKOS», Kyiv.

18. Bondarenko, M., Vernodubov, M. and Palamar, A. (1998), Actual problems of psychohygiene and psychoprophylaxis in military units and units: Methodical manual for commanders, officers of educational work and doctors, VKF DRUK, Odesa.